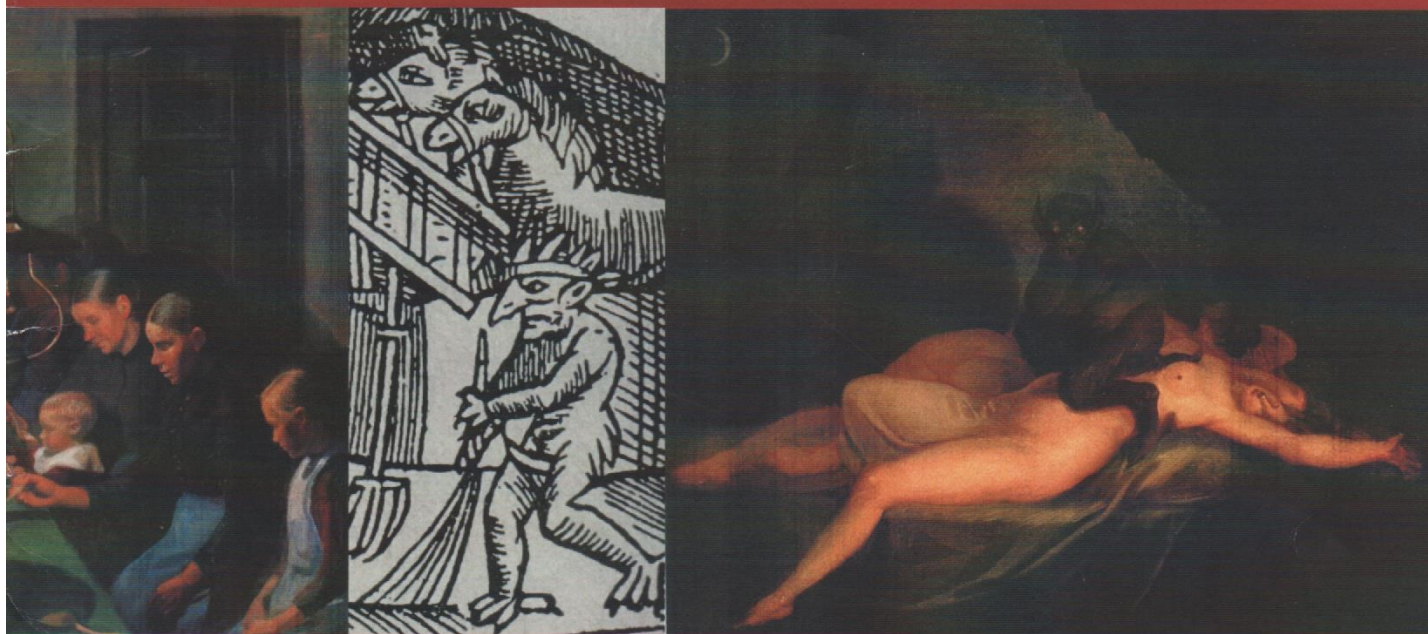

Tro, overtro og folketro

Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseet

Frilandsmuseet
Kongevejen 100
2800 Lyngby

Frilandsmuseets Skolestue
Højskolevej 17
2800 Lyngby
33 47 38 57

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO

Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO

I gamle dage kunne der bo små væsener som kaldtes vætter, under stuegulvet. De gav trivsel i huset, hvis man behandlede dem godt. De skulle nemlig have al den mad og drikke, som blev spildt på gulvet. En dag stod en kone i sin stue. Da hørte hun en lyd, ligesom barnegråd, nedenunder gulvet. Derefter hørte hun en stemme dernede, der sagde: "Bare rolig, i morgen skal hende deroppe brygge, så får I ol at drikke". Men konen var meget nærig, så hun tænkte: "Det skal blive løgn, de skal ikke få noget af mit ol". Dagen efter, da hun bryggede, passede hun meget omhyggeligt på ikke at spilde en dråbe. Dagen efter igen hørte hun atter barnegråden under gulvet. Og så hørte hun stemmen, der sagde: "Bare rolig, i morgen falder hende deroppe, og brækker benet, så får I blod at drikke". Og det skete.

Dette er en lille historie fra folketroen, der viser, hvordan man kunne leve sammen med de overnaturlige væsener og hvor meget magt de havde.

Hvad er tro?

Ordet tro bruges ofte synonymt med religion. Når vi siger tro i den forbindelse, mener vi de forestillinger, som folk har om højere magter, livet efter døden og andet, som vi ikke kan få svar på ved videnskabens eller fornuftens hjælp. I mere snæver betydning kan tro betyde en inderlig overbevisning og tillid til Gud, som det f. eks. kan bruges i kristendommen.

I de fleste samfund har man en officiel tro, som er sat i system af præster og teologer, der diskuterer, hvad der er den rette måde at tro på, ud fra religionens hellige bøger eller traditioner. I alle samfund er det sådan, at de forestillinger folk gør sig i deres dagligdag, sjældent er helt det samme, som det præsterne og teologerne diskuterer sig frem til. Begrebet "folketro", bruges om de ting, som folk tror på, men som adskiller sig fra den tro, som defineres af den officielle kirke.

Hvad er overtro?

Overtro er et ret negativt ladet ord, og det giver os associationer til naive, godtroende mennesker, som tror, at det bringer ulykke, når en sort kat krydser vejen, er bange for spøgelser, og andre ting, som fornuftige, oplyste mennesker ved, ikke eksisterer.

Der er ikke enighed om, hvad der er overtro. Nogle mennesker tror på akupunktur, astrologi eller krystalhealing, mens andre synes, det er overtro. Det er altså umuligt at sige, at en ting er overtro i sig selv. Det er et ord, som folk bruger nedsættende om noget de ikke selv tror på.

Forskellen mellem tro og overtro ligger ikke i tingen selv, men i øjnene, der ser. I de religioner, hvor man har en autoritet, der fastslår, hvad der er det rigtige at tro på, kan man altså sige, at tro er det, der er officielt accepteret, og overtro er det, der står udenfor.

Et eksempel er reinkarnation. I Indien er dette en del af den officielle religion, og kan således ikke kaldes overtro. I Danmark er det derimod overtro, fordi det ikke indgår i den officielle kristendom.

Man skal også være klar over, at det er umuligt at skelne skarpt mellem tro og overtro, fordi der kan være uenighed om hvad der er "autoriseret" tro. Et eksempel er, at nogle præster i den danske folkekirke foretager eksorcisme og uddriver onde ånder, mens mange andre præster synes, det er den værste overtro. En sådan uenighed kan føre til at grænserne mellem tro og overtro flytter sig, fordi nye ting bliver accepteret eller forkastet af den officielle religion.

Man kan altså sige, at overtro er et ord, folk bruger om andre folks folketro.

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO

Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

Folketroen i bondesamfundet.

Da kristendommen kom til Danmark, levede meget af den gamle religion videre som en del af den nye tro. For eksempel havde man tidligere drukket skåler for Odin, Thor og andre guder. Nu drak man skåler for Jesus, Maria og Skt. Michael. Det var den katolske kirkes officielle politik at inddrage dele af de hedenske religioner i kristendommen på den måde. Kirken var ikke i egentlig konflikt med folketroen. Også ritualer, der ikke blev direkte inddraget i kristendommen, blev tolereret, f. eks. at sætte mad ud til Gårdboen. Det var først efter reformationen i 1536 og særligt fra slutningen af 1600-tallet, at kirken for alvor begyndte at bekæmpe folketroen, som man så som hedenskab og "papisme", som begge blev anset for lige slemt.

Folketroen levede dog videre til langt op i 1800-tallet, og forsvandt nok snarere som en følge af folkeskolerne og det almindelige, højere oplysnings- og uddannelsesniveau, end af kirkens udryddelsesforsøg.

Ser man på perioden fra reformationen og frem, kan man sige, at folk havde den del af deres tro, som hørte ind under den officielle kristendom, og som vi altså ville kalde tro i betydningen "autoriseret tro". De gik i kirke, bad bønner, f. eks. bordbøn, og tænkte måske på, om de ville komme i Himlen, når de døde. De ting, kirken beskæftigede sig med, vedrørte mest en række ret abstrakte begreber som sjælens frelse, synd og nåde, anger og tilgivelse. Men der var andre ting, som kirken ikke tog sig af: sygdomshelbredelse, anvisninger når vigtige arbejdsopgaver slog fejl, når kvæget blev sygt, når man gerne ville kende sin fremtid, når man var urolig for, om de døde kunne finde på at gå igen m.m.

Den slags problemer gav kirken ikke noget svar på, så da var der brug for andre forklaringsmodeller. I det daglige var det nok et mere presserende problem, hvorfor smørret ikke ville lykkes, end at overveje sjælens frelse.

Meget tyder på, at tro som en inderlig overbevisning ikke spillede nogen stor rolle for befolkningen i det gamle bondesamfund. Det vigtigste for dem var, at ritualerne, som dåb og gudstjeneste, blev udført som de skulle, for at give velsignelse og beskyttelse mod onde kræfter. Fra 1700-tallet vandt pietismen, som lagde stor vægt på følelsesmæssig inderlighed og det personlige gudsforhold, frem. Med de store vækkelsesbevægelser fra ca. 1800 og derefter, begyndte personlig fromhed og et inderligt forhold til Gud, at blive vigtigt for bredere dele af befolkningen.

Ritualer omkring vigtige arbejdsopgaver.

Folketroen handler om de ting, der var vigtige for folk. Man levede i et samfund, hvor ressourcerne altid var mere eller mindre knappe, og både menneskers og dyrs overlevelse afhang af gårdens produkter og af at disse produkter blev forarbejdet med mindst muligt spild. Mange ting kunne gå galt, og meget af folketroen handlede om at sikre størst muligt udbytte af gårdens produkter. F.eks. kunne man gemme det sidste neg, der blev høstet om efteråret, og strø det i plovfurerne, når man såede om foråret, så ville det give grokraft til kornet.

Gødningen fra dyrene var af afgørende betydning for afgrødernes vækst, der var altid mangel på den, og kraften i gødningen måtte beskyttes. Derfor berettes det enkelte steder, at man skulle larme og råbe højt, når man kørte gødning ud om efteråret, for at jage trolde væk.

Både tro og folketro knytter sig ofte til de situationer, som er risikofyldte, og hvor noget kan gå galt, uden at mennesker har kontrol over det. Derfor var folketroen ofte knyttet til de arbejdsopgaver, der kunne mislykkes, uden at man kunne sige hvorfor, f. eks. smørkærning og ølbrygning. Man

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO

Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

forklarede derfor fejlslagen smørkærning med, at en heks havde stjålet smørlykken, og så forsøgte man at skaffe sig kontrol over situationen ved at udføre ritualer, der kunne gøre heksen magtesløs: lægge to strå over kors på kærnen, eller malke på kryds, når man malkede, så strålerne dannede et kors, og meget andet.

Derfor finder vi sjældent folketro knyttet til de mere simple arbejdsopgaver, der ikke normalt ville gå galt, som f. eks. at tærse.

Beskyttelse mod onde kræfter

Der var en række midler, der beskyttede mod onde kræfter og trolddom. De fleste af dem var variationer over de samme beskyttelsesmidler: ild, stål/jern, salt og kristne tegn som korset og at nævne Jesu navn.

Ild beskyttede i alle former, f. eks. kunne man komme en glød i smørkærnen. Eller man kunne komme en rødglødende hestesko i ølkarret, når man bryggede, hvilket kombinerede ild og jern. Stål og jern var værdifuldt, og desuden havde stålet del i ildens beskyttende kraft, idet man brugte det til at slå ild med. Derfor "stålede" man alle steder, hvor det skønnedes nødvendigt, d.v.s. man anbragte knive, økser, nåle og andre genstande af jern og stål nær ved det, der skulle beskyttes. Man beskyttede også dyrene mod sygdom og trolddom, hvis man lod dem gå over noget af stål på vej ud af stalden.

Salt er et kraftfuldt stof, som kan få madvarer til at holde sig og ikke fordærves. Saltets kraft kunne f. eks. udnyttes ved at kaste en håndfuld salt i brønden på skt. Hans aften, eller når brønden var nygravet. Gned man salt på tænderne af kvæget, beskyttede det imod troldfolk.

Det hellige korstegn beskyttede mod det onde. Det var så kraftfuldt, at man måtte være forsigtig med det, og ikke bruge det uforvarende. Derfor bragte det ulykke, hvis to knive kom til at ligge over kors. Man tegnede korstegn alle steder, hvor man ønskede beskyttelse: i brøddejen, der stod og hævede i dejtrugget, i surdejen, der blev gemt, i bunken med sædekorn, o.s.v.

For folk, der levede i bondesamfundets selvforsyningsøkonomi, hvor man selv producerede næsten alt, hvad man skulle bruge, gav det mening, at de få ting, man købte (dyrt) udefra, som salt og jern, var omgærdet med en særlig atmosfære.

Også ilden var noget særligt: den var kilden til varme og lys og var fuldstændig afgørende for at man kunne fremstille alt, hvad man havde brug for i den daglige madlavning og for at man kunne overleve i det hele taget. Samtidig var den potentielt farlig, og måtte kontrolleres nøje. Som man sagde: "Ilden er en god tjener, men en ond herre".

Alle kræfterne, både gode og onde, var særligt stærke på hellige tidspunkter som juleaften, skærtorsdagsaften og skt. Hans aften., derfor stålede man på disse tidspunkter over døre og porte, så onde kræfter ikke kunne passere, og man lagde også stål i møddingen og i bunken med sædekorn på loftet, for at beskytte gødningskraften og sædekraften. Disse særlige aftener skulle alle redskaber som koste og ovnrager også være taget ind og gemt under sengene, ellers kunne hekse flyve til Bloksbjerg på dem, ligesom bonden tog det fjermer hjul af sin plov, så heksene ikke kunne bruge den til at køre på.

Man holdt op med at tro på egentlige hekse, der fløj på koste i løbet af 1700-tallet, men i 1800-tallet levede stadig en frygt og mistro over for "kloge koner", der "kunne mere end deres fadervor". Dem,

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO

Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

der blev mistænkt for at være hekse, var tit gamle, fattige og enlige koner, der boede afsides og på en eller anden måde skilte sig ud fra fællesskabet.

Fødsler og graviditet

Graviditeten og særligt fødslen var en meget risikofyldt tid. Det menes, at 1 % af alle fødsler endte med kvindens død, og meget kunne jo også gå galt med barnet. Man forsøgte derfor at kontrollere situationen med ritualer.

Alt, hvad der skete med den gravide, ville afspejles på hendes barn: gik hun over en rive, der lå med tænderne opad, blev barnet vanfør. Hvis nogen kastede et bær i hovedet på hende, ville barnet få et modermærke der. Hvis hun drak af en skåret kop, ville barnet få hareskår; kom hun til at kigge ind i en revne eller sprække, blev barnet skeløjet o.s.v.

Der var mange hjælpemidler til fødsler, hvis den fødende ikke kunne blive forløst. Mange af disse midler benytter sig af en symbolik, der handler om at løsne og åbne for noget, og dermed åbne op for kvindens skød. Man kunne løsne alle bånd i hendes tøj. Man kunne tage en dør af hængslerne og lade hende ligge på den. Man kunne også påkalde jomfru Maria med ordene: "Jomfru Maria, lån mig nøglerne dine, at jeg kan åbne lænderne mine". At påkalde Maria er i øvrigt et eksempel på god katolsk kristendom som efter reformationen blev stemplet som overtro af kirken.

Sygdomskure og helbredelse

Sygdom og sundhed optog naturligvis folk meget, og læger blev sjældent benyttet, så man havde et utal af helbredelsesmidler i folketroen. Typiske midler mod sygdomme var f. eks., at man en torsdag aften i tavshed skulle gnide en vorte med et stykke flæskesvær, som begravedes ved hushjørnet. Når sværen rådnete, svandt vorten.

Bly, der var hentet fra et kirketag skt. Hans nat, var virkningsfuldt mod sygdom, hvis man f.eks. lavede en fingerring af det. Det var så udbredt at stjæle bly fra vinduer og tag, at Christian II indførte dødsstraf for den slags kirketyveri. Det er dog svært at vide om alt blyet blev brugt imod sygdom eller om det måske blev solgt videre som byggemateriale!

Meget brugt var også trylleformularer mod forvridninger og til at standse blødning, f. eks.: "Jesus og skt. Peter de vandrede ved en flod; da rørte Jesus vandet med sin stav. Straks stilledes den flod; således vil jeg også stille dette blod".

Hultræer, træer hvor der var dannet et naturligt hul af sammenvoksede grene, kunne helbrede sygdomme, ved at syge og svagelige børn blev trukket igennem hullet. Symbolikken er, at man bliver født igen, som et nyt og rask menneske. Ofte efterlod man barnets tøj som en slags offer til træet.

Vandet fra hellige kilder var meget virkningsfuldt mod sygdomme. Disse kilder var ofte knyttet til en helgen, men man vedblev at dyrke dem efter reformationen. I øvrigt går dyrkelsen af kilder utvivlsomt tilbage til førkristen tid. Vandet var særligt virkningsfuldt på skt. Hans aften, så da tog man ud til kilderne, drak, hentede vand, og badede i kilden efter det var blevet mørkt. Tit ofrede man også mønter, lidt sølv eller madvarer til kilden. Den dug, der var faldet skt. Hans nat, blev samlet op i lagner, og anset for at være meget virksom, f.eks. til at hærde leer og knive i.

Man kunne også få lig til at tage sygdomme med sig i graven, ved at stryge et sygt sted - f. eks. en vorte - imod liget. Så blev sygdommen strøget af på den døde.

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO

Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

At spå om fremtiden

De ting, man oftest forsøgte at spå om, var betydningsfulde begivenheder i ens liv: hvem ville man blive gift med; hvornår ville der blive født børn; hvornår ville man dø?

Der findes en uendelig variation af midler til at spå, dette er blot nogle eksempler:

Hvis man var gravid, og gerne ville kende barnets køn, kunne man tage milten fra et nyslaget dyr, og kaste det på væggen, mens man sagde: "Er det en dreng, så stat (bliv hængende), er det en pige, så smat (fald ned)."

Hvis et brød faldt af grisselen, som var den træspade, man satte brødene i ovnen med, varslede det en barnefødsel inden næste bagning.

Hvis man ville kende navnet på sin tilkommende mand, kunne man skt. Hans aften ved midnat plukke 9 slags blomster og lægge dem under hovedpuden, så ville man se ham i drømme. Man kunne også smelte bly ned i vand, og de figurer, der dannedes, f. eks. et redskab, ville vise mandens erhverv.

Jul og nytår var også en kraftfyldt tid. Nytårsnat kunne pigerne gå til hønsehuset, for at finde ud af, om de ville blive gift eller forlovet. De bankede tre gange på døren, og galede en hane, var det et godt tegn, men et dårligt, hvis man hørte en høne. Juleaften kunne man også tænde et lys for husbond og et for madmor, den hvis lys gik først ud, ville dø først. Gik man tavs udenfor juleaften og kiggede ind i stuen, kunne man se dem, der ville dø i det kommende år, sidde hovedløse derinde.

Og lidt om vejret!

P.gr.a. arbejdet i markerne og høstudbyttet, var det meget vigtigt for bonden at kende til vejret i fremtiden. I juledagene kunne man spå om vejret i det kommende år ved at tegne 12 cirkler på en loftsbjælke. Hvis det var regnvejr om formiddagen 1. juledag, betød det, at det ville regne i 1. halvdel af januar, og så fyldte man den øverste halvdel af den første cirkel ud med kridt. Var det solskin om eftermiddagen, betød det, at solen ville skinne i 2. halvdel af januar og så lod man den nederste halvdel af cirklen stå blank. På den måde svarede hver juledag til en af årets måneder, og havde hver sin cirkel. Sådanne cirkler kan ses i gården fra Pebringe (nr. 63).

Overnaturlige væsener

Der findes mange sagn om overnaturlige væsener, der var knyttet til naturen eller levede side om side med menneskene på gården. Folk har uden tvivl troet på eksistensen af disse væsener, når vi går tilbage til 1700-tallet og tidligere. I 1800-tallet var troen på dem stærkt aftagende, og i sidste halvdel af århundredet har det normalt været i spøg og som underholdende fortællinger, at man fortalte om dem.

Hvordan troen på disse væsener er opstået, er det svært at sige noget om. Grundlæggende kan man dog regne med, at de ofte går tilbage til tiden før kristendommen, og altså repræsenterer en meget gammel folketro, der har levet videre.

Den mest almindelige gruppe af overnaturlige væsener er et folk, som levede i naturen, og kunne kaldes bjergfolk eller ellefolk, foruden de underjordiske, højfolk og mange andre ting. De levede meget ligesom mennesker, fik børn, festede, bagte brød, bryggede øl, holdt husdyr o.s.v. Det er svært at skelne imellem dem, men man kan groft inddele dem i to slags:

Ellefolkene kaldte man oftest de væsener, der hovedsageligt holdt til i den ubeboede natur, i skove, moser, høje og overdrev. Disse var vilde, uopdyrkede områder, der lå fjernt fra menneskenes

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO

Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

boliger, og som derfor var ukendte og skræmmende. Disse ellefolk var farlige, og ville gerne lokke mennesker ind i højen til sig og holde dem fanget der. Når og hvis man slap fri, var man mærket af det for livet, var mærkelig, sindsforvirret eller kunne ikke tale. De, der færdedes alene i de vilde områder, f. eks. vogterdrengene og kulsviere, var i særlig fare for at blive "ellevilde", som man sagde, at folk blev af at have været i kontakt med dem.

Bjergfolket, kan man kalde dem, der boede nær menneskers boliger, f. eks. i høje – gravhøje eller naturlige bakker. De kunne også lokke folk til sig og "bjergtage" dem. Ordet "bjergfolk" har ikke noget med bjerge at gøre, men betyder "skjulte folk". Ordet er beslægtet med "at bjerge" i betydningen at redde noget.

Det er karakteristisk for dem, at de både kunne være farlige og hjælpsomme. Ofte havde man et virkeligt nært og venskabeligt forhold til dem og var gode naboer, der hjalp hinanden. I mange sagn beder bjergfolkene en bondekone om at være jordemoder, når en af dem skal føde. Hvis man var god mod dem, gav de trivsel på gården, og kunne belønne en med store skatte. Hvis man selv generede dem eller brød aftaler med dem, kunne de straffe en, sørge for at man blev syg eller kom til skade. Nok skulle de omgås med forsigtighed, men de var ordholdende, og var aldrig onde eller skadelige uden grund.

Både bjergfolk og ellefolk kunne dog finde på at stjæle udøbte menneskebørn og ombytte dem med en af deres egne unger. Sådant et forbyttet barn, der var anbragt i en barnevugge, kaldtes en skifting. Når barnet voksede op og opførte sig underligt og tilmed så stygt ud, blev folk klar over, at de havde fået en skifting. Man mener, at dette er folketroens forklaring på børn, der blev født som mongoler eller med andre handicap.

Før børn blev døbt, var de hedninge, og ikke beskyttet af dåbens kraft, derfor var de særligt udsat, og man beskyttede dem ved at lægge stål i vuggen, f. eks. en nål i svøbet, eller lade lys brænde ved vuggen indtil dåben.

Nissen, eller Gårdboen, som han egentlig hed, var endnu tættere knyttet til gården og menneskene, og var gårdens beskytter, hvis man var god imod ham. F. eks. kunne han stjæle halm og foder fra andre gårde, når man manglede det. Forskellige gårdes Gårdboer kunne på den måde gå og stjæle halm fra hinanden, og det hændte, at de kom op at slås. Hvis man ikke gav ham hvad han havde ret til, kunne han gøre fortræd. F. eks. fik en Gårdbo engang grød uden smørklat i. Han blev så gal, at han gik direkte ud og vred halsen om på bondens bedste ko. Da han spiste videre, fandt han smørklatten, der bare var gledet ned på bunden. Nu havde han brudt tillidsforholdet til gårdens mennesker, og det måtte gøres godt igen, så han fandt en ko magen til i en nabogård, og byttede dem om. Loyaliteten gjaldt kun hans egne mennesker.

Af direkte farlige væsener havde man blandt andre varulven og maren, et kvindeligt væsen, som red på en om natten, så man fik mare-ridt. De blev til, hvis en gravid kvinde gerne ville slippe med en let fødsel. Så kunne hun en torsdag nat ved fuldmåne tage fosterhinden af et føl, spænde den ud mellem tre stokke og krybe tre gange nøgen igennem den. Så ville hun få en let fødsel, men hendes barn ville blive en mare, hvis det var en pige, og en varulv, hvis det var en dreng.

I vandløb og søer boede et mandligt væsen, der som regel kaldtes Åmanden eller Nøkken. Han havde krav på et menneskeliv en gang imellem, nemlig dem, der druknede i åen. Hvis der var gået

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO

Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

for lang tid, uden at der var druknet nogen, kunne man høre Åmanden råbe: ”Tiden er kommen, men manden er ikke kommen”, og så ville der snart ske en drukneulykke.

I havet levede havmænd, og særligt havfruer, der lokkede sømænd ned på havets bund med deres smukke sang, så de druknede. Ligesom ellefolkene og bjergfolkene kunne de dog også være hjælpsomme. En mand befriede engang en havfrue, der var fanget på en fiskekrog. Til belønning sendte hun ham en drøm, med vejledning på hvordan han kunne finde en sunken skat. Da han alligevel ikke vovede at tage skatten, belønnede hun ham med, at han derefter altid kunne føle sig tryk på havet. Strandvaskere, døde mennesker, der blev skyllet op på stranden, troede man af og til var havmænd. Hvis en havmand blev begravet på kirkegården, risikerede man at havet ville tage af landjorden, indtil det havde taget kirkegården og fået havmanden tilbage igen. Så skulle man grave ham op igen, og kaste ham i havet.

Gengangere fandtes i mange variationer. Både hvis man havde været offer for en uret, og hvis man selv havde begået den, kunne man være tvunget til at gå igen og ikke finde fred, før uretten var gjort god igen.

Et meget almindeligt sagn fortalte om bønder som havde stjålet jord fra deres naboer ved at flytte markskellet om natten, og nu ikke kunne finde fred, før skellet var flyttet tilbage, og deres brøde gjort god. Andre sagn fortæller om onde herremænd og bondeplagere, der straffes ved at blive gengangere. Jordisk uretfærdighed blev nemmere at acceptere, ved at straffen indhentede de onde efter døden.

Hvor overtroiske var folk?

Når man hører om alle de ting, folk gjorde og sagde om hekse, marer, bjergfolk og spøgelser, kan det give det indtryk, at alle troede fuldt og fast på al overtroen og gik og rystede af skræk for hekse konstant.

Det er nok et forkert indtryk. For det første er de fleste oplysninger indsamlet i 1800-tallet. På det tidspunkt kan vi roligt gå ud fra, at mange, måske endda de fleste, var holdt op med at tro på disse ting, at fortællingerne levede videre som underholdning, og at ritualerne var noget man gjorde i spøg eller af gammel vane og fordi det hørte sig til, mere end fordi man troede på deres virkning.

Er vi stadig overtroiske?

Vi har en tendens til at mene, at i gamle dage var folk uvidende og overtroiske, og at vi i dag ved bedre. Men måske er der ting, vi tror på i dag, som svarer til overtroen i gamle dage, f. eks. astrologi, alternativ medicin og ånder?

Mange tror i dag på UFO'er og rumvæsener. De minder på mange måder om fortidens overnaturlige væsener, som boede i den vilde, ukendte og farlige natur, der lå langt fra menneskers boliger. I dag er hele vores planet kortlagt, undersøgt og forklaret, og der er ikke nogen områder af Danmark, der ikke er tæmmet og underlagt menneskers kontrol. I dag er det verdensrummet, der er det fremmede, skræmmende sted, fjernt fra menneskers boliger, som vi ikke kender, og som kan indeholde hvad som helst. Nu tror vi ikke på bjergfolk og trolde men i stedet rumvæsener og marsmænd ude i verdensrummet!

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO

Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

Forslag til diskussionsemner

'- Er vi stadig overtroiske i dag? Tror I på healing, auralæsning, jordstråler? Tror I på andet? Er rumvæsener en slags bjergfolk? Ligner de hinanden i beskrivelserne? Hvad gør de ved mennesker? Gør de det samme - f. eks. bortfører mennesker og holder dem fanget?

- Var overtroen noget alle troede på i 1700-tallet og før? Hvem troede og hvem har været mere skeptiske? Kan noget af det have været for sjov? Eller var folk mere ukritiske og autoritetstro før i tiden, fordi de ikke fik så meget uddannelse, ikke rejste så meget, ikke så TV? Er der noget I tror på bare "for en sikkerheds skyld"?

- Hvad var vigtigt for folk i bondesamfundet? Hvad beskæftigede deres folketro sig med, og hvorfor lige de ting? Hvad er vigtigt for os i dag, hvorfor er det andre ting, vores folketro er optaget af?

- Hvad kan troen på f. eks. hekse og spøgelse sige om sociale forhold og spændinger? Hvem mistænkte man for at være hekse, og hvem fortalte man spøgelseshistorier om, og hvorfor?

- Er det en slags overtro, når gamle videnskabelige teorier lever videre blandt lægfolk, længe efter at de er forkastet af videnskaben, eller hvis videnskaben er indbyrdes uenig. For eksempel er der stor forvirring hvad angår sundhed og ernæring: feder sukker eller gør det ikke; skal man helst spise meget eller lidt ris, pasta og kartofler? Kan man kalde dette overtro?

- Meget af det vi ved, kan vi umiddelbart kun forklare med, at "sådan er det bare, det er jo noget, alle ved." På den måde er vi ikke anderledes end folk i fortiden.

Når vi ved, hvordan et fjernsyn eller et fotografiapparat virker, eller at tyngdekraften får ting til at falde, er det jo ikke fordi de fleste af os forstår, hvordan det virker, men fordi vi har fået det at vide af en autoritet. Er der på den måde forskel på vores viden, og folk, der tror på hekse, fordi de har fået at vide af en autoritet, at de eksisterer? Har vi fået vores viden på samme måde, som folk fik deres overtro før i tiden?

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO

Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

Litteraturliste:

Kilder:

- Evald Tang Kristensen: Danske sagn. *Nyt Nordisk Forlag, 1980.*
J. M. Thiele: Danmarks folkesagn. *Rosenkilde og Bagger, 1968.*
Jacob Bircherod: Folketro og festsik. *Schønberg, 1936.*
Jens Kamp: Dansk folketro. *Ejnar Munksgaard, 1943.*
Jens Kamp: Danske folkeminder. *N. Nielsens forlag, 1877.*
Christine Reimer: Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde, bd. IV. *Nordisk Forlag, 1919.*
J. S. Møller: Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering. *Munksgaard, 1940.*
H. P. Hansen: Syner og varsler. *Rosenkilde og Bagger, 1957.*
H. P. Hansen: Kløge folk. *Rosenkilde og Bagger, 1960-1961.*
Joachim Junge: Den Nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog. *Schønberg, 1915.*

Sekundærlitteratur:

- Axel Olrik og Hans Ellekilde: Nordens Gudeverden. *G. E. C. Gads Forlag, 1926-1951.*
Bengt Holbek og Iørn Piø: Fabeldyr og Sagnfolk. *Politikens Forlag, 1967.*
Iørn Piø: Den lille overtro. Håndbog om hverdagens magi. *Politikens Forlag, 1973.*
Bjarne Troelsen: Nordisk Bondereligion. *Systime, 1987.*
Jakob Rød: Dansk folkereligion i nyere tid. *G. E. C. Gad, 1972.*

Bøger om folkemindeforskningens teori og metode:

- Inger Boberg: Dansk folketradition. *Munksgaard, 1962.*
Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning. *Dansk Historisk Fællesforening, 1971.*
Otto Blehr: Folketro- og sagnforskning. *Universitetsforlaget, 1974.*
Else Marie Kofod: Evald Tang Kristensens syn på folkeminderne. *Dansk Folkemindesamling, 1984.*

Skønlitteratur:

- Torben Søndergaard Gregersen: Varulve, lygtemænd og andre danske sagnvæsener. *Lademanns Læremidler, 1988.*
Selma Lagerlöf: Skiftingen. *Lademann, 1975.*
Eske K. Mathiesen: Skatten i højen. *Høst & Søn, 2000.*
Ulf Palmenfelt: Heksedåben og andre gruelige historier. *Agertofts Forlag, 1996.*
Ulf Palmenfelt: Da Fanden flåede smeden og andre gruelige historier. *Agertofts Forlag, 1992.*
Trolldøj. Udvalgte jyske folkeeventyr genfortalt af Anne Louise Berntsen. *Aros, 1980.*
Der var engang. Heks og Havmand. Trolld og Trolldmand. Genfortalt af Fritz Haack. *Sesam, 1997.*
Jette Ahm: Gasen på Borglum. *Gyldendal, 1984.*
Peter Laursen: Nissen og trollden. *Hellas, 1986.*
Peter Laursen: Spøgelset fra Daugbjerg Dås. *Hellas, 1987.*
Peter Laursen: Mørkningsfortællinger. *Hellas, 1988.*
Hanne Brandt: Den hovedløse rytter. Spøgelshistorier fra danske slotte. *Forum, 1996.*
Sten Agger: Trollden i Bruddal og andre danske sagn. *Forlaget ViGra, 1999.*
Inger Byrjalsen: Troldens Brudfærd og andre sagn. *Sesam, 1980.*

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO
Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

Henrik Kjærgaard: Troldens hat og andre østjydske sagn om troldfolk. *Randersegnens biblioteker*, 2000.

Lars-Henrik Olsen: Bjergmanden og den snu bonde. *Mallings Forlag*, 1986.

R. Baunbach: Tolv Baunbachske eventyr. *Det nordiske forlag*, 1899.

Ebbe Schön: Trolde. *Forlaget Klematis A/S*, 1997.

Ib Spang Olsen: Min tjeneste hos bjergmanden. *Forlaget ABC*, 1999.

Ib Spang Olsen: Nissen fra Timsgård. *Carlsen*, 1996.

Heksen.

Historien foregår i en landsby på Vestsjælland – Sankt Hans aften dag 1780.

Det ville blive en kvælende varm dag. Allerede midt på formiddagen stod solen og bagte på møddingen, og det summede af mange fluer.

Det summede osse af folk på gården. De rendte ud og ind af dørene med spande, kurve og redskaber i hænderne, mens de snakkede og råbte til hinanden om ting, der skulle gøres.

Kun én så ikke ud til at have noget at bestille. Det var en 10-års pige, som sad midt på gårdspladsen med ryggen op ad brønden. Hun havde en kattekilling i skødet, som var faldet i søvn, og nu sad hun og strøg dens bløde pels.

En ung kone kom frem i døren til stuehuset og kiggede sig omkring. Hun havde dej på fingrene – ja, et godt stykke op ad armene.

”Signe!” kaldte hun. ”Signe, kom her! Kan du ikke lægge Mads til at sove, han render i vejen hele tiden.”

Pigen rejste sig med katten i armene og fulgte sin mor ind i huset. Det varede lidt, før hendes øjne vænnede sig til mørket i stuen med de små vinduer, men der sad bedstefar i gyngestolen, som han plejede, og på gulvet tumlede en lille dreng rundt med en kost.

”Åh, se nu, hvad han har fået fat i,” sagde moren. ”Signe, kan du ikke....?”

”Ja, ja, Anna,” lød det hende fra gyngestolen. ”Det er jo bare kosten. Han fandt den under sengen, så han vil vel bare lægge den på plads!”

Anna, Signes mor, mumlede noget om, at ”det var jo skik og brug” og forsvandt ud i køkkenet. Signe vidste godt, at det var hende, der havde lagt kosten under sengen, og at bedstefar drillede hende.

Hun satte katten fra sig på en stol og tog den lille op. Han var snart 3 år og ved at være tung. Hun bar ham ind til bedstemor, som lå syg inde i alkoven. Bedstemor frøs altid, så nu kunne Mads varme hende lidt.

Inde i stuen samlede hun kosten op og stod lidt uden at vide, hvad hun skulle gøre ved den.

”Læg du den bare tilbage under sengen,” sagde bedstefar og lo i skægget. ”Ellers er der bare en heks, der stjæler den og flyver til Bloksbjerg på den, og så har vi ingen kost!”

Signe vidste ikke, hvad hun skulle tro. Sankt Hans aften dag gjorde de alle sammen sådan nogle ting for at holde hekse og trolde fra livet. I morges havde far hugget den ene økse godt og solidt i dørkarmen, så troldfolket ikke kunne komme ind, og plantet den anden midt i møddingen. Laurits – deres karl – havde samlet de løse redskaber sammen og sat dem ind i stalden, og nu var han ved at tage det ene hjul af ploven. Og tjenestepigen, Kirsten, havde kastet en håndfuld salt i brønden. Men bedstefar sad i gyngestolen og sagde, at det hele var noget pjat.

”Der findes ikke hekse og trolde,” gryntede han.

”Jamen, hvad så med heksten nede i mosen?” spurgte Signe. Det var den gamle kone, som boede for sig selv i et faldefærdigt hus, og som de alle sammen var lidt bange for.

”Sludder!” sagde bedstefar, næsten vredt. ”Hun er ikke mere heks end bedstemor er. Hun kan bare lidt mere end andre mennesker kan.”

”Hvad kan hun, bedstefar?” spurgte Signe.

”Kan du da ikke huske, at det var hende, der lappede mit ben sammen, dengang øksen smuttede ud af hånden på mig?”

Jo, Signe kunne godt huske, at bedstefar havde råbt så højt, at hele landsbyen kunne høre det. Blodet løb ned af hans ben, og bagefter kunne han ikke gå. Så havde de sendt bud efter ”heksten”,

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO

Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

og Signe havde gemt sig, da hun dukkede op på gården med sin stok og en kurv over armen. Men bedstefars ben var blevet rask, og Kirsten sagde, at det var fordi hun kunne heksekunster. Signe havde spurgt sin mor, men hun sagde bare, at "Kloge Karen", som hun også kaldtes, kunne mere end sit fadervor.

"Hun har onde øjne," sagde Kirsten og gyste, og så fortalte hun for hundredesyttende gang om "tosse-Maren", som var blevet besat, fordi "heksen" havde set på hende og sagt mærkelige ting. "Hun kan snakke med djævelen!" hviskede Kirsten, og Signe holdt sig på afstand, når "heksen" en sjælden gang kom vandrede med sin stok, som hun truede med ad landsbyens drenge, når de rendte bagefter hende og råbte ad hende.

Midt på dagen blev der stille på gården. Varmen var næsten ikke til at holde ud, og folk havde lagt sig for at få en lur.

Signe kunne ikke sove. Hun var alt for spændt på det, der skulle ske om eftermiddagen. Så ville Laurits og far spænde de to heste for vognen, og bagefter ville de løfte bedstemor ud af alkoven og lægge hende i bunden af vognen. Signe og Mads fik lov til at sidde oppe hos hende, mens de andre gik ved siden af. Og så skulle de køre ned til den hellige kilde, hvor bedstemor skulle drikke af vandet, så hun kunne blive rask.

Signe listede over i stalden med killingen i favnen og lagde sig i høet, mens hun ventede på, de andre skulle vågne. Hun måtte alligevel være faldet i søvn, for pludselig vågnede hun ved et skrig: "Mads! Mads!! Åh, Gud, han er væk!!!"

Det var hendes mor, der skreg.

Signe for op og ud i gården, hvor alle kom løbende til. Laurits havde hø i håret, og far trak selerne op, mens han begyndte at råbe til alle, hvad de skulle gøre.

"Kirsten, du kigger grundigt efter i alle rum – tag Anna med,.....og Laurits....." far sænkede stemmen og hviskede noget til karlen, men Signe kunne godt høre, hvad han sagde: at de skulle se efter i brønden.

"Signe, stik af!" kommanderede far, da han fik øje på hende. "Gå ud og se efter ham på marken."

"Jeg går med dig, min pige." Det var bedstefar, som var kommet ud, og nu tog han Signes hånd i sin store næve og trak hende med ned ad markvejen bag gården.

Så begyndte hun at græde. Hvis nu Mads hvis hendes lille, søde, sjove bror var faldet i brønden og druknet? Hun turde ikke tænke på det, men kunne alligevel ikke lade være. Bedstefar sagde ingenting, men han slap ikke hendes hånd.

Hun kiggede ud over markerne. Der gik fårene og de to heste, men der var ingen Mads. Inde i skoven ledte de længe og kaldte, men der kom intet svar, og til sidst kom de ud på vejen, der førte ned til mosen.

Pludselig slap bedstefar Signes hånd.

"Se!" sagde han og pegede.

En gammel kone kom gående imod dem, meget langsomt, fordi hun bar på noget tungt. Hvad var det? En bylt, et tæppe, men der stak noget ud.....?

Signe glemte helt at være bange. Hun løb ned mod "heksen", for hende var det. Hun havde ingen stok i dag, hendes lange skørter var så våde, at de klaskede ind til benene, og det grå, tjavsede hår var faldet ud under tørklædet.

"Han var faldet i et mosehul," sagde hun og åbnede bylten, så Signe kunne se sin lillebrors ansigt. Sov han, eller...?

"Du skal ikke være bange, han lever," sagde "Kloge Karen", som om hun læste Signes tanker.

"Men han havde slugt meget vand, og jeg måtte bakse længe med ham for at få ham tilbage. Nu trænger han til at komme hjem til sin mor."

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO
Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

"Og du trænger til noget tørt tøj, Karen" sagde bedstefar, som var nået frem.

Han tog bylten fra hende

"Tak," sagde han. "Det skal vi aldrig glemme dig,"

Så vendte han sig mod Signe.

"Stik i forvejen, min pige, og fortæl den gode nyhed. Og sig, at der skal sættes en ekstra tallerken på bordet - vi har en gæst med."

Signe så et øjeblik på den gamle kone, så vendte hun sig om og løb, alt, hvad hun kunne. Hun skulle hjem og fortælle, at Mads var fundet, og at det ikke passede, at Karen havde "onde øjne." De var akkurat lige så rare og venlige som bedstemors.

GENSTANDSLEG

Lærervejledning

Formålet med genstandslegen er at eleverne skal finde genstanden i sin sammenhæng i en gård eller et hus på Frilandsmuseet og kort beskrive, hvad den har været brugt til. Der er også knyttet en folketro til alle genstandene, eller til det arbejde, man udførte, når man brugte genstanden. Alle eksemplerne på denne folketro kan findes i dette undervisningsmateriale. Hvis eleven ikke selv har teksten, er det vigtigt, at det er blevet fortalt hjemmefra, også selvom det måske vil indgå i undervisningsforløbet på Frilandsmuseet. Det er godt at få fortalt nyt stof 2 gange.

Eleverne behøver ikke at finde alle genstandene. Jeg vil lade jer selv vurdere, om I synes nogle af genstandene er for svære at finde ude på gårdene, så kan man jo tage dem ud.

Arkene med genstande og spørgsmål til eleverne skal være kopieret inden besøget på Frilandsmuseet. Til hjælp følger her hvad genstanden er, og hvilken folketro, der knytter sig til den. Når der ikke nævnes, hvilken gård den findes på, skyldes det, at mange findes på flere gårde, så der er ikke altid et korrekt svar.

1. Dejtrug. Der skulle tegnes kors i dejen, når den hævede, for at sikre vellykkede brød.
2. Rive. Gravide kvinder måtte ikke gå over en rive med tænderne opad for at barnet ikke skulle blive vanført.
3. Bryggekar. Man kunne lægge en glød i karret for at sikre en vellykket brygning.
4. Malkestol. Ved at malke over kors kunne man sikre smørlykken (dvs. sikre, at mælken blev til smør).
5. Smørkærne. Ved at lægge 2 strå over kors på kærnen kunne man sikre smørlykken.
6. Slagtetræ. Et nyslagtets dyrs milt kunne bruges til at spå om kommende børns køn.
7. Hjulplov. Et hjul skulle tages af på de hellige aftener for at heksen ikke skulle køre til Bloksbjerg på ploven.

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO
Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

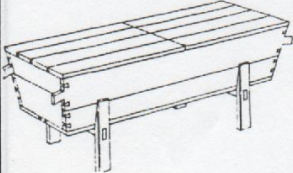
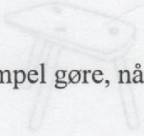
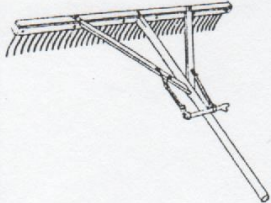

GENSTANDSLEG

Du kan på arket se billeder af genstande, som alle findes på Frilandsmuseet. Din opgave er at finde dem i en gård eller et hus og fortælle, hvad de har været brugt til. Prøv at fortælle om den tro eller det ritual, der hørte til genstanden og dens brug.

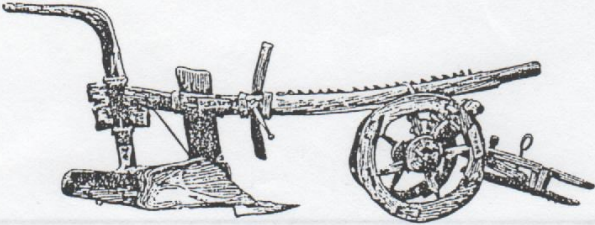
Følgende 3 spørgsmål kan være til hjælp:

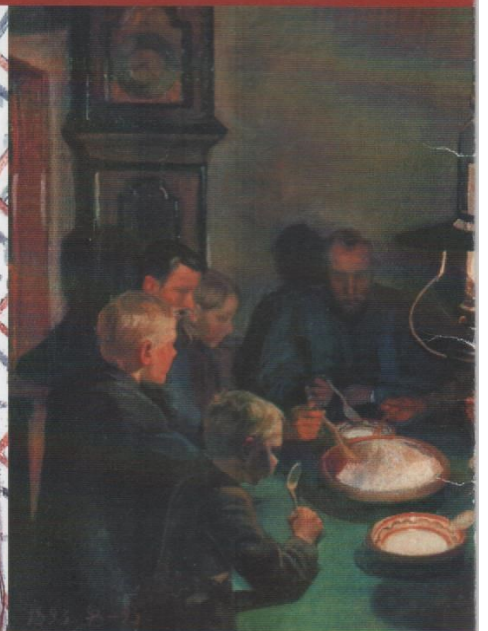
1. Hvor på Frilandsmuseet kan man finde denne genstand? (Muligvis kan den findes på flere gårde)
2. Hvad blev genstanden brugt til?
3. Hvilken tro var forbundet med denne genstand? Hvad kunne man for eksempel gøre, når man brugte den?

God fornøjelse med opgaven!

Genstand	Skriftligt svar
1 	
2 	
3 	

TRO, OVERTRO OG FOLKETRO
 Undervisningsmateriale fra Frilandsmuseets Skolestue

Genstand	Skriftligt svar
<p>4</p> 	
<p>5</p> 	
<p>6</p> 	
<p>7</p> 	

Billeder

N.A. Abildgaard: Varulv. En varulv var menneske om dagen og ulv om natten.

Hultræet (fra Olrik og Ellekilde: Nordens gudeverden).
Når børn blev trukket igennem huller i træet kunne de kureres for alvorlige sygdomme.

Kalkmaleri fra Tuse kirke i Nordvestsjælland. En kone med smørkærne og to djævle.

Frits Syberg: Ved nadverbordet 1893-95. Husholdet langer til fadet. Måske har de lige bedt bordbøn og takket Gud for maden.

Carta Marina 1539. En tomte, gårdbo, nisse, med et djævelsk udseende, gør rent i stalden.

N.A. Abildgaard: Mareridt ca. 1800. Onde drømme kunne forklares ved at maren red på den sovende.